

«Тасдиқ мекунам»

ректори ДДҶТ ба номи С.Айнӣ,
профессор Фаффорӣ Н.У

« _____ » *ноҳти* 2019

Хулосаи

кафедраи назария ва амалияи забоншиносии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ оид ба рисолаи номзодии Саидова Чамила Сухбатуллоевна дар мавзӯи «Диалектизмҳо ва хусусиятҳои услубии онҳо дар асарҳои А.Самад» - Душанбе 2019.

Рисолаи номзодии Саидова Чамила Сухбатуллоевна «Диалектизмҳо ва хусусиятҳои услубии онҳо дар асарҳои А.Самад» дар кафедраи назария ва амалияи забоншиносии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ ба анҷом расидааст.

Дар давраи омода кардани рисола Саидова Чамила Сухбатуллоевна унвонҷӯи кафедраи назария ва амалияи забоншиносии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ буд. Саидова Чамила солҳои 1976-1980 дар факултети филологияи тоҷики Донишкадаи педагогии ба номи Т.Г.Шевченко таҳсил намуда, донишкадаро бо ихтисоси муаллими забон ва адабиёти тоҷик хатм намудааст. Пас аз хатми донишкада ба ҳайси мудири кабинети забони тоҷикӣ, лаборанти калони кафедра кор кардааст. Аз соли 1984 то соли 1991 ба ҳайси раиси «Чамбияти дониш»-и ноҳияи Октябр ва сипас, ба сифати мутахассиси шуъбаи ташфиқотӣ ва тарғиботии Ҳизби коммунистии ноҳияи Октябр (Исмоили Сомонӣ) кор кардааст. Аз соли 1991 инҷониб аввал дар кафедраи забони тоҷикии факултети филологияи тоҷик ва баъд дар кафедраи забони тоҷикии умумидонишгоҳӣ ба вазифаи ассистенти кафедра ва муаллими калони кафедра (1994) фаъолият намудааст. Соли 2003 бо Ифтихорномаҳои Вазорати маориф ва унвони «Аълоҷии маорифи халқ» сарфароз гардонидашуд.

Рохбари кори илми Саидова Чамила Сухбатуллоевна доктори илми филология, профессор Исмоилов Шамсулло мебошад.

Кафедра баъди баррасии муфассали рисолаи Саидова Чамила ба хулосаи зерин омад:

Рисолаи Саидова Чамила Сухбатуллоевна «Диалектизмҳо ва хусусиятҳои услубии онҳо дар асарҳои А.Самад» таҳқиқоти комилу анҷомёфтаи илмист, ки дорои аҳамияти назарӣ амалӣ ва навгонии илмӣ мебошад. Муаллиф пажӯҳиши пурдомана ва муфассали илмиро анҷом додаст, ки он дар шакли рисолаи илмӣ дар сатҳи хуби илмӣ таҳия гардидааст. Рисола бо масъалагузори ҷиддии илмӣ, хулоса ва диди тозаю масъалагузориҳои дақиқ фарқ мекунад. Муаллиф масоили муайяни илмиро бонизом ва дар сатҳи лозимии илмӣ ҳаллу ҷасл намудааст. Таҳқиқоти мазкур дорои аҳамияти муҳими назарӣ ва амалӣ мебошад. Аҳамияти илмии тадқиқот дар он зоҳир мегардад, ки:

- Омӯзиши вижагиҳои услубиву лексикӣ осори А.Самад зимни баррасӣ намудани қабатҳои гуногуни семантикӣ таркиби луғавӣ забони тоҷикӣ, хусусан омилҳои таҳаввулоти меъёрҳои шоҳаи адабии он, дар муддати қариб 50 сол - аз ибтидои солҳои 70 - и асри ХХ то имрӯз ба аҳли таҳассус кӯмак хоҳад расонд.

- Натиҷагирӣ аз ин мавзӯ дар бобати аниқ намудани вижагиҳои услубӣ на танҳо насри А.Самад, балки насри се даҳсолаи охири асри ХХ ва даҳсолаи аввали асри ХХI - и нависандагони тоҷик дар маҷмӯи мусоидат мекунад. Зеро дар ин давра мақоми насри ин адиби нодирагӯ дар адабиёти тоҷик пояи хеле мустаҳкам пайдо намуд ва асарҳои ӯ аз лиҳози мавзӯ, мундариҷа, шеваи ниғориш, ҷасоҳату балоғат, васоити тасвир шухратёр гардиданд.

- Таҳқиқи забону услуби осори А.Самад зимни муайян сохтани маҳорати нависандагии ӯ вобаста ба коргириаш аз унсурҳои лаҳҷавӣ дар мавриди тасвири ҳодисоти тасвиршаванда, офаридани образҳо, фардӣ намудани

нутқи персонажҳо ва мавқеи ӯ ҳамчун адиб дар адабиёт ба муҳаққиқон ёрӣ мерасонад.

- Дар бобати тадқиқи масоили марбут ба таърихи забони тоҷикӣ, гурӯҳбандии мавзӯии вожаҳо, роҳҳои аз худ гардидани иқтибосҳо дар забони меъёрӣ, ҷой ва мавқеи диалектизмҳо, калимаҳои омиёна, ҳадди истифодаи онҳо дар адабиёти бадеӣ, хусусиятҳои услубӣ зоҳир намудани ин навъи воҳидҳои луғавӣ зимни фардӣ кардани нутқи персонажҳо ва сухани тасвирии муаллиф баррасии ин мавзӯъ ба забоншиносон кӯмак мекунад.

- Аҳли таҳқиқ ҳангоми қиёсу муқобилаи забон ва услуби ҳамсафони А.Самад, адибони пешину баъдии ӯ, нишон додани умумияту тафовут дар шеваи баёни онҳо, маҳорати эшон дар калимасозӣ, ибораорой, ҷумланигорӣ, ҷустану дар ҷои худ ба қор андохтани диалектизмҳо, фразеологизмҳо, калимаҳои омиёна ва дар ин замина муайян сохтани сабки фардии ҳар яки он метавонанд аз маводи назарии рисола истифода ба амал оранд.

- Тасниф намудани диалектизмҳо ба гурӯҳҳо, ба қайд гирифтани ҳагги густириши онҳо дар дохили ин ё он лаҳҷа, муайян кардани зарурат ва мавриди қорбасти онҳо дар услуби бадеӣ, исбот сохтани маънӣ ва тобишҳои маъноӣ дар калимаҳои адабӣ - бадеӣ, архаистиву таърихӣ дар асоси эҷодиёти ин нависандаи шинохта барои ҷамъбасти илмии тамоми ин мавзӯҳо дар забоншиносии тоҷик чун манбаи муттақо хизмат карда метавонад.

- Чун дар забоншиносии тоҷик оид ба диалектизмҳо дар асарҳои бадеӣ асару мақолаҳои алоҳида хеле кам ба таъъ расидаанд, ҳулосаҳои илмии рисолаи мо оид ба ин навъи воҳидҳои нутқ дар эҷодиёти А.Самад, ки метавонанд ҳамчун воситаи муқоиса аз ҷониби олимони мавриди истифода қарор гиранд, аҳамияти боз ҳам зиёди илмӣ пайдо мекунад.

Аҳамияти амалии рисолаҳо ба таври зерин бозгӯ намудан мумкин аст:

- Натиҷаҳои тадқиқот дар мавриди паҷуҳиши масоили марбут ба услубшиносӣ, маданияти сухан, ҷасоҳати калом, ки ин соҳаҳои забоншиносӣ дар мо ниҳоят нокифоя омӯхта шудаанд, метавонанд истифода шаванд.
- Диалектизмҳо манбаъҳои зухуроти тақомулоти доранд ва зимни тақозои услуби ниғориши адибон дар асарҳои бадеӣ ба кор мераванд. Маводе, ки мо оид ба ин мавзӯ аз асарҳои А.Самад ба даст даровардем, хеле фаровон буда, барои нишон додани ҳамин манбаъҳо ва ҷою зарурати истифодаи диалектизмҳо дар эҷодиёти аҳли адаб ба забоншиносон кӯмак мерасонад.
- Дар мавриди мураттаб сохтани барномаҳои таълимӣ ва китобҳои дарсӣ аз услубшиносӣ, маданияти сухан, лаҳҷашиносӣ барои мактабҳои олии таҳсилоти ҳамагонӣ мураттибону муаллифон метавонанд аз маводи рисола истифода кунанд.
- Маводи тадқиқот ба ҳангоми тадриси курси махсус аз ҷанҳои маданияти нутқ, услубшиносӣ, лаҳҷашиносӣ (таърихиву муосир), таърихи забони тоҷикӣ, грамматикаи таърихӣ дар донишгоҳҳои олии ба муаллимон ёрӣ мерасонад.
- Устодони мактабҳои олии дар мавриди омода сохтани курс-конспект аз бахшҳои лексикология, фразеология, услубшиносӣ, луғатшиносӣ барои факултетҳои филологияи тоҷик имкон доранд, ки аз натиҷаҳои рисола баҳрабардорӣ намоянд.
- Дар дарсҳои амалии шевашиносӣ, забони адабии муосир, услубшиносӣ ва маданияти нутқ устодони донишгоҳҳо аз маводи ин рисола метавонанд кор гиранд.
- Дар сохтани луғатҳои диалектологӣ, истилоҳӣ, тафсилӣ, дузабона, лексикологӣ маводи рисола ба кор меравад.

- Дар роҳи барҳам задани диалектизмҳои нодаркор аз нутқи муҳассилини мактаб ва донишгоҳҳо устодон маводи тадқиқотро ба сифати манбаи муқоиса истифода карда метавонанд.

-Имкон дорад, ки адибон дар фаъолияти эҷодии худ зимни фардӣ кардани нутқи персонажҳо ва ба тасвир гирифтани ҳаёти мардуми деҳот аз маводи рисола истифода кунанд.

Навгониҳои илми рисола таҳқиқот пеш аз ҳама, дар интихоби мавзӯ ба назар мерасад. Зеро дар он диалектизмҳои лексикӣ, навъҳо ва вазифаи услубии онҳо дар эҷодиёти А.Самад бори нахуст дар забоншиносии тоҷик ба сифати як таҳқиқоти алоҳида мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Дигар ин ки, дар рисола ҷой ва зарурати истифодаи диалектизмҳо, хусусиятҳои семантикӣ, муассирӣ ва эҳсосоти зоҳир кардани онҳо дар адабиёти бадеӣ, зимни маводи эҷодиёти танҳо як адиб ба риштаи таҳқиқ кашида шудааст. Дар асоси насри А.Самад дар қор раванди рушди забони адабии муосири тоҷик дар солҳои ҳафтод то имрӯз нишон дода шудааст.

Боби якум - «Зарурати истифодаи диалектизмҳо дар асарҳои бадеӣ» номгузорӣ шудааст, ки дар он роҷеъ ба анвои диалектизмҳо, мақсади адибон аз истифодаи диалектизмҳо дар асарҳои бадеӣ, вазифаи онҳо, роҳҳои муайян намудани ин навъи вожаҳо аз матн, омилҳои маънидои диалектизмҳо аз ҷониби адибон, мавқеи васоити ёрирасон дар маънидои диалектизмҳо сухан меравад.

Боби дуюм- «Диалектизмҳои лексикӣ хосса дар асарҳои Абдулҳамид Самад» ном дорад, ки дар он оид ба ҷой ва мавриди истифодаи диалектизмҳо дар асарҳои нависанда, тобишҳои маъноӣ услубии онҳо сухан меравад.

Дар боби сеюм - «Диалектизмҳои лексикӣ-семантикӣ, этнографӣ дар асарҳои Абдулҳамид Самад» мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд.

Дар хулоса натиҷаҳои бадастовардаи муаллиф дар шонздаҳ банд ҷамъбаст ёфтаанд:

- Лаҳҷаҳои маҳаллӣ чун як сарчашмаи пурмавод дар ҳама давраи замони вобаста ба рушди таҳаввулотии ҷомеа таркиби луғавии забони адабии тоҷикро мукамал сохтанд. Ин раванд хусусан дар доираи солҳои 30-юми асри XX, ки ин давра ба истилоҳ марҳилаи демократӣ кардани забони адабии муосири тоҷик ҳисоб меёбад, вусъат пайдо кард. Таъсири лаҳҷаҳо ба забони адабӣ дар ин солҳо асосан аз тариқи матбуот, асарҳои бадеӣ, сарҷамъ омадани аҳолии манотиқи гуногуни Тоҷикистон дар маркази ҷумҳурӣ, омезиш ёфтани лаҳҷаҳои онҳо ва ба забони адабӣ ворид гардидани вожаҳои меъёрбоби лаҳҷаҳо ба амал омад.

- Дар рушди нумӯи меъёрҳои забони адабӣ мавқеи адабиёти бадеӣ хеле калон аст. Зеро ҳусну кубҳи воситаҳои ифодаи сухан маҳз тавассути адабиёти бадеӣ санҷидаю муайян карда мешаванд. Маваде, ки мо аз асарҳои А.Самад мавриди тадқиқ қарор додем, нишон медиҳад, ки унсурҳои забони зиндаи халқ бештар ба воситаи услуби бадеӣ ба забони адабӣ роҳ меёбанд.

- Истифодаи диалектизмҳо дар адабиёти бадеӣ сабабҳои гуногун дорад, ки ин, аз як тараф, ба ҷараёни халқӣ қунондани забони асар вобастагӣ дошта бошад, аз тарафи дигар, ба мундариҷаи асарҳои офаридашуда, услуби тасвир ва ҳадафҳои эҷодии адибон иртибот дорад. Тадқиқи ин масъала, ки дар забоншиносии тоҷик акнун шурӯъ шудааст, имкон пеш меорад, ки муваффақияту камбудии марбут ба ин соҳаи тадқиқ ошкор гардад ва саҳми адибони ҷудоғона дар вусъат додани ин раванди таърихӣ тақдир муайян карда шавад.

- Баррасии забони баъзе асарҳои бадеӣ, ки дар асри XX таълиф ёфтаанд, собит месозад, ки наздик кардани забони адабӣ ба забони зиндаи халқ ҷиҳатҳои ҳам мусбат ва ҳам манфӣ дорад. Ин масъала дар қарорҳои анҷумани конференсияҳо, ки бахшида ба қабули забони меъёрии тоҷик солҳои сиюми асри XX барпо мешуданд, ҷудоҳои сунъӣ байни забони

адабӣ ва забони халқ таъкид меёфт, аммо моҳияти он аз нигоҳи илмӣ дуруст ҳаллу фасл намегардид (ниг.Забони тоҷикӣ дар мабноси мувоҳисаҳо. Душанбе, 2007).

- Дар асарҳои бадеӣ ду навъи диалектизмҳо мавриди истифода қарор мегиранд: а) диалектизмҳои фарохистеъмол; б) диалектизмҳои маҳдудистеъмол. Дар асарҳои адабии ҷудогона зиёдтар ба қор рафтани диалектизмҳои гуруҳи дуюм аз муносибати якҷарафай онҳо ба забони зиндаи халқ гувоҳӣ медиҳад.

- Яке аз сабабҳои истифодаи диалектизмҳои маҳдудистеъмол дар адабиёти бадеӣ тадбиқи маҷбурии қарорҳои Ҳукумат вобаста ба амалӣ намудани ҷорабиниҳо оид ба меъёрҳои забони адабиёт. Чунин шакл гирифтани ҳодисаро дар Тоҷикистон дар асоси ҳуҷҷатҳои асарҳои солҳои сию чили асри XX дидан мумкин аст. Аҳли тадқиқ бар он назаранд, ки бенизомии зиёд дар бобати истифодаи диалектизмҳо дар ин давра ба нуфуз пайдо кардани тарзи содабаёнӣ дар адабиёти бадеӣ оварда расонид.

- Муоинаю мушоҳидаи забони баъзе асарҳои бадеӣ аз солҳои ҳафтоди асри XX то ин дам ба хулосае меорад, ки раванди демократӣ кардани забони адабии тоҷик қайҳо анҷом ёфта бошад ҳам, шеваю лаҳҷаҳо боз метавонанд чанд муддати дигар чун манбаи ғаноманд дар такмили забони адабӣ хизмат кунанд.

- Ҳоло забони адабии тоҷик дар мақоми давлатӣ қарор дорад ва тамоми соҳаҳои ҳаёти сиёсӣ иқтисодӣ ва ҷамъиятию фарҳангии мардуми тоҷикро фаро мегирад. Бинобар он, тадқиқи забони асарҳои бадеӣ, баррасии роҳҳои истифодаи диалектизмҳо дар онҳо ва муайян намудани бурду боҳти адабии алоҳида дар ин бобат аҳамияти калони илмӣ дорад.

- Саҳми устодони калони бадеъ С.Айнӣ, М.Турсунзода, Ҷ.Иқромӣ, Р.Ҷалил, Ҳаким Карим, Пӯлод Толис, Ф.Муҳаммадиев, Б.Раҳимзода, М.Миршакар, М.Қаноат, Бозор Собир, Лоик, Сорбон ва дигарон дар рушду такомули забони адабии муосири тоҷик хеле калон аст. Номи

нависандаи тавонои тоҷик А.Самад низ дар ҳамин радиф меистад. Осори ин адиби сермахсул марҳилаҳои тараққиёти забони адабии тоҷикро аз нимаи дуюми солҳои ҳафтоди асри XX то имрӯз то ҷое дар худ акс намудааст. А.Самад аз сарвати фаровони луғати забони адабиёти классикӣ ва шеваю лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ хуб огоҳӣ дорад. Ана ҳамин огоҳии комил имкон фароҳам овардааст, ки ӯ аз ҳар ду шоҳи забони миллии тоҷик- забони адабӣ ва лаҳҷаҳои маҳаллӣ устокорона истифода намояд ва зимнан имконияти фаровони забони тоҷикиро дар бобати офаридани образҳои ҷолиб, ба тасвир гирифтани симои персонажҳо, офаридани лавҳаҳои хуби бадеӣ, муассир ба қалам додани манзараҳои табиат дар асарҳои бадеӣ пеши назари хонанда ба чилва орад.

- Дар асарҳои А.Самад диалектизмҳо як қабати муҳими воҳидҳои луғавиро ташкил медиҳанд. Ба қалам рафтани онҳо дар эҷодиёти ӯ, пеш аз ҳама, ба раванди умумии халқӣ қунонидани забони асарҳои бадеӣ, наздик овардани забони меъёрӣ ба забони зиндаи халқ ва ба ин восита пур кардани ҷоҳои холии луғати забони адабӣ аз ҳисоби унсурҳои меъёрбоби лаҳҷавӣ вобастагӣ дорад.

- Нависанда диалектизмҳоро дар мавридҳои зарурӣ ҷо-ҷо ба қор андохта, ҳамзамон кӯшиш намудааст, ки маънӣ, мундариҷа ва моҳияту муҳтавои онҳо ба хонанда маълум бошад. Аз ин хотир, дар бисёр маврид ӯ аз қоидаи шарҳи дохилиматнӣ ва беруназматнии диалектизмҳо истифода карда, онҳоро дар қавсайн, ё дар поварақ ва ё дар дохили матн бо муродифоти адабиашон шарҳ додааст.

- А.Самад дар иҷрои ҳадаф ва мароми эҷодии худ аз навҳои гуногуни диалектизмҳо қор гирифтааст, ки қабати аз ҳама сермаводи онҳоро диалектизмҳои лексикӣ хосса ташкил медиҳанд. Ин аз он ҷиҳат аст, ки диалектизмҳои лексикӣ хосса аз воситаҳои хуби табиӣ, ҷоннок ва зинда ба қалам гирифтани ҳодисаю воқеаҳои мавриди тасвир мебошанд.

- Диалектизмҳои лексикӣ навҳои гуногун доранд. Аммо дар асарҳои А.Самад бештар диалектизмҳои лексикӣ хосса, маъноӣ (семантикӣ), этнографӣ ва иқтибосӣ ба қор рафтаанд. Адиб аз ду гурӯҳи диалектизмҳои лексикӣ хосса- маҳдудистеъмол ва фарохистеъмол истифода намудааст. Диалектизмҳои маҳдудистеъмол бо мақсади таъмини ҷиҳатҳои услубии забони асарҳои нависанда қор фармуда шуда бошанд, диалектизмҳои фарохистеъмол ба хоҳири умумӣ намудани баъзе аз онҳо дар забони адабии тоҷик мавриди истифода қарор гирифтаанд.

- Дар таълифоти А.Самад диалектизмҳои маъноӣ вазифаи муайяни услубӣ доранд. Вазифаи асосии онҳо аз фардӣ намудани нутқи персонажҳо ва мушаххас ба қалам гирифтани ҳодисаҳо иборат мебошад. Аммо дар истифодаи онҳо адиб гоҳо зиёдаравӣ зоҳир мекунад, ки ин чандон хуб нест. Зеро чунин ба назар мерасад, ки синонимҳои меъёрии қисме аз онҳо дар гуфтугӯи омма нисбатан фаъолтар амал мекунанд.

- Бо мақсади воқеӣ, табиӣ ва боварибахш ба қалам рафтани рӯзгор, тарзи зиндагӣ ва амалу ҳаракати персонажҳо дар ҷомеа А.Самад дар эҷодиёти худ аз диалектизмҳои этнографӣ қор гирифтааст. Муҳим он аст, ки тавассути таълифоти ин адиби маъруф истилоҳҳои зиёди бахшҳои мухталифи ҳаёти мардуми тоҷик пешкаши оммаи васеи хонанда гардидаанд. Азбаски аксарияти ин диалектизмҳо дар забони адабии тоҷик синоним надоранд, зимни айнан ба тасвир гирифтани ҳодисаҳои давр, нишон додани ғирудори одамон дар ин ё он соҳаи ҳаёт вазифаҳои махсуси услубиро ба ҷо овардаанд.

- Вобаста ба тақозои тасвири ҳодисаҳо А.Самад дар асарҳои худ аз диалектизмҳои дорои мафҳумҳои ҳешутаборӣ низ истифода кардааст, ки онҳо аксаран ба лаҳҷаҳои ҷанубӣ дахл доранд. Як қисми ин диалектизмҳо хусусияти субстратӣ зоҳир намуда, аз давраҳои аввали рушди оилаи забонҳои ҳиндуаврупоӣ сарчашма мегиранд (язна, хусур, хевар, яна) ва ҳоло имкон доранд, ки муодилҳои ғайритоҷикӣ худ (қайнӣ, қайсангул, қайнато)-ро дар забони тоҷикӣ иваз намоянд.

Дар маҷмӯъ рисолаи Саидова Чамила Сухбатуллоевна «Диалектизмҳо ва хусусиятҳои услубии онҳо дар асарҳои А.Самад таҳқиқоти анҷомёфта мебошад ва онро метавон ба ҳимоя тавсия кард.

Хулосаи мазкур баъди баррасии муфассали рисола дар маҷлиси кафедраи назария ва амалияи забоншиносии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ бо иштироки 16 нафар устодони кафедра қабул гардид. Суратчаласаи № 8 аз 18-уми март соли 2019

Мудирӣ кафедраи
назария ва амалияи забоншиносии
Донишгоҳи давлатии омӯзгории
Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ, дотсент

А.Мирбобоев

Имзои А.Мирбобоевро тасдиқ мекунам:
Сардори раёсати кадрҳо ва корҳои махсуси
Донишгоҳи давлатии омӯзгории
Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Назаров Д.